
ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ՝ ՆՎԻՐՎԱԾ ԵԳԻՊՏՈՍԻ, ՍՈՒՐԱՆԻ
ԵՎ ԵԹՈՎՊԻԱՅԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԱՂԹՕՋԱԽՆԵՐԻՆ

2018 թ. մայիսի 29–30-ը Բեյրութում կայացավ Հայկազյան համալսարանի Հայկական Սփյուռքի ուսումնասիրության կենտրոնի կազմակերպած “Եգիպտոսի, Սուդանի և Եթովպիայի հայերը” թեմայով միջազգային գիտաժողովի երկրորդ փուլը: Գիտաժողովի առաջին փուլը տեղի էր ունեցել ապրիլի 12–13-ին Կահիրեում:

Գիտաժողովի պաշտոնական բացմանը ներկա էին Լիբանանի Հայոց առաքելական թեմի առաջնորդ Գերաշնորհ Շահե եպս. Փանոսյանը, Հայկազյան համալսարանի նախագահ Վերապատվելի Պոլ Հայտոսյանը, Միջին Արևելքի հայկական գաղթօջախների պատմությամբ հետաքրքրվող մտավորականներ:

Իր ողջույնի խոսքում Հայկական Սփյուռքի ուսումնասիրության կենտրոնի տնօրեն դոկտ. Անդրանիկ Դաքեսյանն ասաց, որ “այս գիտաժողովներուն շարքին հինգերորդով հասած կ’ըլլանք ծրագրուած շարքին կէտը, – եւ թէ՛ Գահիրէի մէջ կայացած երեք նիստերու 10 զեկուցողներուն կու գան աւելնալու 7 նիստերու 26 ուրիշ զեկոյցներ”:

Նա նաև ավելացրեց, որ մասնակիցների “անձնական, ընտանեկան, հաւաքական-ազգային, թէ՛ գիտական ենթահողէ բխած զեկոյցները չեն սահմանափակուիր լոկ գիտելիքի փոխանցմամբ: Այդ գիտելիքին մէջ կայ գնահատանք՝ իրագործուածին հանդէպ, պայքար՝ գոյատեւումի, ճիշտ աշակցութեան, կոշ՝ որոնումի, թելադրանք՝ խորաթափանց եւ այլատեսակ վերլուծումներու, մարտահրաւեր՝ գալիքի...”:

Այնուհետև ելույթ ունեցավ Հայկազյան համալսարանի նախագահ Վեր. Պոլ Հայտոսյանը: Իր խոսքում, մասնավորապէս, նա ասաց. “Անգամ մը եւս, Սփիւռքի Ուսումնասիրութեան Կեդրոնը մեզ կը հաւաքէ իր փեթակին շուրջ՝ ծանօթանալու, վերյիշելու կամ ուսումնասիրելու նոր տարածաշրջան մը, ուր երկար տասնամեակներ շարունակ հայուն զարկերակը իր հիմնադիր ու ստեղծարար ազդեցութիւնը ունեցած է սփիւռքեան կեանքին վրայ տեղական սահմաններէն շատ անդին”:

Լիագումար նիստում լսվեց Վաշինգտոնի Հայ ազգային ինստիտուտի (ANI) տնօրեն, ցեղասպանագետ դոկտ. Ռուբեն Ադալյանի “Նեղոսի և ծովի մոտ. արդիականության ընթացքն ու հոսանքները և հյուսիսարևելյան Աֆ-

րիկայի հայկական սփյուռքի դերը” բովանդակալից դասախոսությունը: Նա հանգամանորեն ներկայացրեց Աֆրիկյան Եղջուրի երկրների վերջին երկու դարերի փոթորկահույզ պատմությունը և այդ միջավայրում հայ ազգային փոքրամասնության ունեցած դերը:

Գիտաժողովի ընթացքում զեկուցումներով հանդես եկան Հայաստանից, Լիբանանից, Եգիպտոսից, Ֆրանսիայից, Շվեդիայից, Գերմանիայից, ԱՄՆ-ից, Մեծ Բրիտանիայից ու Եթովպիայից հայ և օտարազգի 26 մասնագետներ: Գումարված յոթ նիստերում զեկուցումները խմբավորված էին ըստ հետևյալ բնագավառների. 1) Պատմություն՝ մինչև XX դարասկիզբ, 2) Ցեղասպանություն, նպաստամատույց և պետություն, 3) Եգիպտահայությունը 1940–80-ական թվականներին, 4) Երիտասարդություն, ինքնություն, եգիպտահայությունն այսօր, 5) Կրթություն և ժառանգություն, 6) Սուդանի հայօջախը, 7) Եթովպիայի հայօջախը:

Առաջին նիստում ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի կրտսեր գիտաշխատող Վահե Սարգսյանը հանդես եկավ “Ք. ա. II– I հազարամյակների Հայկական լեռնաշխարհի և Եգիպտոսի փոխառնչությունները” վերնագրով զեկուցումով: Նա ներկայացրեց հայ-եգիպտական փոխառնչությունների բնույթը և դարավոր զարգացումները մ. թ. ա. XVII–XVI դարերից մինչև Տիգրան Մեծի (մ. թ. ա. 95–55) իշխանության շրջանը:

Ֆրանսահայ պատմաբան, պրոֆ. Կլոդ Մութաֆյանը ներկայացրեց “Վերին Եգիպտոսի Սպիտակ վանքը” վերնագրով զեկուցումը: Նա նշեց, որ Վերին Եգիպտոսում, Նեղոսի ձախ ափին գտնվող Սպիտակ վանքում պահպանվել է մի մեծ որմնանկար, շրջանակված Քրիստոսի պատկերով, որի երկու կողմերի արձանագրությունները հայերեն են: Բարձրորակ լուսանկարների շնորհիվ զեկուցողին հաջողվել էր բացահայտել որմնանկարչի անունը և ծագումը՝ Թեոդորոս Քեսունցի, և ժամանակը՝ 1124 թ.: Ջեկուցողն արձանագրեց, որ XII դ. սկզբին Սպիտակ վանքը պատկանել է հայերին, իսկ որմնանկարը լիարժեք հայկական գործ է, որը պահպանվել է “չոր օդի և բարձր դիրքի” շնորհիվ:

Շվեդիայի արքայական թանգարանի երկարամյա աշխատակից Անն Գրոնհամմարը հանդես եկավ “Օհան Դեմիրճյան. Եգիպտոսի խղիվի նվիրակը, շվեդական արքայական պալատի նշանակյալ ախոռապետը՝ 1866–1872, և իր երկու եղբայրները” ուշագրավ զեկուցումով: Շվեդիայի ազգային արխիվի և Բեռնադոտ ընտանիքի արխիվային փաստաթղթերի հիման վրա նա ներկայացրեց Եգիպտոսի խղիվի նվիրակ, եգիպտահայ Օհան Դեմիրճյանի (1836–1877) շվեդական գործունեությունը և իբրև Շվեդիայի թա-

գավորի ներկայացուցիչ՝ նրա գործունեությունը Եգիպտոսում ու մասնակցությունը Սուեզի ջրանցքի բացմանը 1869 թ.:

ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեդյանի անվան գրականության ինստիտուտի տնօրեն, բ. գ. դ. Վարդան Դևրիկյանը հանդես եկավ “Եգիպտոսի հայոց թեմը” ընդգրկուն զեկուցումով, որտեղ ներկայացրեց թեմի պատմական զարգացումը: Նա նշեց, որ թեմի ձևավորման սկիզբ կարելի է համարել 981 թվակիր խաչքարի փաստը, որով հաստատվում է, որ այդ թվականից հայերն արդեն Կահիրեում ունեցել են իրենց եկեղեցին: Զեկուցողը հանգամանորեն անդրադարձավ թեմի գործունեությանը XX դարում, հատկապես՝ Թորգոմ եպիսկոպոս (պատրիարք) Գուշակյանի առաջնորդության շրջանից մինչև XXI դ. սկիզբը:

Եգիպտահայ պատմաբան Արմին Կրետյանը ներկայացրեց “Մարդահամարների ընթերցումը. 1906–1907-ի Կահիրեի հայոց և 1911-ի Ալեքսանդրիայի հայոց մարդահամարները” խորագրով զեկուցումը: Իր խոսքում նա կարևորեց նաև Միջին Արևելքում ցրված հայկական համայնքային արխիվների պահպանման, թվայնացման և հետազոտողներին մատչելի դարձնելու խնդիրը:

Երկրորդ նիստում Կալիֆոռնիայի Նորթրիջ համալսարանի Ժամանակակից և դասական լեզուների ու գրականության բաժանմունքի հայագիտության բաժնի տնօրեն, դոկտ. Վահրամ Շեմմասյանը հանդես եկավ “Պորտ Սաիդի հայոց գաղթականների հիմնումը 1915-ին” վերնագրով զեկուցումով: Նա նշեց, որ Պորտ Սաիդի գաղթականները հիմնվել է 1915 թ. սեպտեմբերի կեսերին, երբ ֆրանսիական նավատորմի կողմից փրկված Մուսա լեռան հայությունն ապաստան է գտել այնտեղ: Զեկուցողը ներկայացրեց հայ գաղթականների կյանքը կայանում մինչև 1919 թ. ձմեռը:

Գերմանացի ցեղասպանագետ, դոկտ. Հիլմար Քայզերի զեկուցումը կրում էր “Օսմանյան զինվորական դատարաններից մինչև մերօրյա հետազոտություն. եգիպտական հիմնարար մի նպաստ ցեղասպանագիտությանը” վերտառությունը: Նա ներկայացրեց ցեղասպանությունը վերապրած եգիպտահայ մտավորական Գրիգոր Կերկերյանի (Գրիկեր) գործունեությունը, որն իր կյանքի մեծ մասն անցկացրել էր Եգիպտոսում և ստեղծել Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ ուղենշային ուսումնասիրություններ, որոնք առ այսօր չեն կորցրել իրենց գիտական նշանակությունը: Զեկուցողն արժևորեց Գրիկերի հետազոտությունները և այն նպաստը, որ նա բերել է ցեղասպանագիտությանը:

ԱՄՆ-ի Մինեսոտայի Սենտ Ջոնս համալսարանի դասախոս, դոկտ. Ջոն Արմաճանին հանդես եկավ “Եգիպտոսի սահմանադրությունները և փոք-

րամասնությունների իրավունքները” վերնագրով զեկուցումով: Նա նախ հակիրճ ներկայացրեց Եգիպտոսի 1923 թ. սահմանադրությունը, որտեղ խոսվում էր ազատությունների, կրթության իրավունքի, խորհրդարանի առաջացման և այլ հարցերի մասին: Այս սահմանադրությունը սկզբնաղբյուր դարձավ այդ երկրի 1930, 1952, 1956, 1958, 1964, 1971 և 2012 թթ. սահմանադրությունների համար: Զեկուցողը մանրամասնեց նաև Եգիպտոսի 2014 թ. սահմանադրության դրույթներն ու ներկայացրեց այն մտահոգությունները, որ սույնի ծայրահեղականները կարող են առաջացնել եգիպտահայոց և այլ ազգային ու կրոնական փոքրամասնությունների հանդեպ:

Երրորդ նիստում առաջինը հանդես եկավ ծնունդով լիբանանահայ, այժմ երևանաբնակ պ. գ. թ. Գևորգ Յազըճյանը, որը ներկայացրեց “Եգիպտոսի հայկական գաղութը խորհրդային գաղտնի փաստաթղթերում” ուշագրավ զեկուցումը: Նա մասնավորապես նշեց, որ խորհրդային դիվանագիտությունը և հատուկ ծառայությունները մշտապես ջանացել են իրենց հենարանները ստեղծել եգիպտահայ գաղութում: Խորհրդային մարմիններն առանձնապես հետաքրքրված էին Եգիպտոսում հայ ավանդական կուսակցությունների, մասնավորապես ՀՅԴ կառույցով, նախագահ Գամալ Աբդել Նասերի ազգայնացման քաղաքականության նկատմամբ տեղի հայության հակազդեցությամբ, 1940-ական թվականների երկրորդ կեսի ու 1960-ականների հայրենադարձությամբ և այլ գերտերությունների մարմինների կողմից տեղի հայկական գաղութի նկատմամբ հետաքրքրության աչալուրջ հետևումով:

Գ. Յազըճյանը նաև ներկայացրեց ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի առաջատար գիտաշխատող, բ. գ. դ., պրոֆ. Վերժինե Սվազյանի՝ գիտաժողովին ուղարկված “Եգիպտահայ հայրենադարձների նպաստը Մայր Հայրենիքին” շահեկան զեկուցումը:

Հայաստանի ազգային արխիվի գիտահետազոտական բաժնի վարիչ, պ. գ. թ. Գոհար Ավագյանը հանդես եկավ “Հայաստանի ազգային արխիվի եգիպտահայ նյութերը և Եգիպտոսի հայոց առաջնորդարանի արխիվային նյութերը” վերնագրով զեկուցմամբ: Նա մասնավորապես նշեց, որ Հայաստանի ազգային արխիվում պահվում են եգիպտահայ համայնքի և հայ-եգիպտական կապերի մասին պատմող հազարավոր փաստաթղթեր: Զեկուցողը նաև անդրադարձավ Կահիրեի հայոց առաջնորդարանի՝ տակավին գիտական շրջանառության մեջ չդրված արխիվի աղբյուրագիտական մեծ արժեքին: Վերջում կարևորեց Սփյուռքի համայնքային արխիվները պահպանելու և հետազոտողների համար մատչելի դարձնելու հարցը:

“Նորավանք” գիտակրթական կենտրոնի փորձագետ Վահրամ Հովյանը ներկայացրեց “Եզիպտոսի հայ համայնքի լրատվամիջոցներն արդի փուլում” վերնագրով զեկուցումը: Նա նշեց՝ Եզիպտոսի հայ համայնքի լրատվամիջոցների շարքում առաջնային դեր ունի տպագիր մամուլը, որն ունի կուսակցական պատկանելություն: Հայ ավանդական երեք կուսակցություններն էլ ունեն իրենց տպագիր օրգանները՝ “Հուսաբեր” (1913), “Արև” (1915) և “Ջահակիր” (1948): Մամուլի օրգանները եզիպտահայ ամենաավանդական լրատվամիջոցներն են և, չնայած համայնքի նվազումին, շարունակում են հրատարակվել: Սակայն, զեկուցողը մատնանշեց, որ համայնքի նոսրացմամբ և թուլացմամբ պայմանավորված՝ նվազել է որոշ լրատվամիջոցների հրատարակման պարբերականությունը:

Ալեքսանդրիայի հայկական վարժարանի ուսուցչուհի Լիմի Չոլաքյան-Խունկանյանը հանդես եկավ “Եզիպտոսի Հայ Ավետարանական համայնքը” վերնագրով զեկուցումով: Նա ներկայացրեց համայնքի պատմությունը և անցած ուղին՝ Կահիրեի ու Ալեքսանդրիայի մեջ: Զեկուցողը նշեց, որ վերջերս դադարել է Կահիրեի Հայ Ավետարանական համայնքի գոյությունը, և անդրադարձավ Ալեքսանդրիայի մեջ համայնքի ներկա մտահոգիչ իրավիճակին:

Մայիսի 30-ին՝ չորրորդ նիստում, առաջինը հանդես եկավ եզիպտահայ մտավորական Թովմաս Զաքարյանը, որի զեկուցման թեման էր՝ “Երիտասարդական անկախ հարթակներ՝ Կահիրեի “Հոկտեմբեր” (1975–80) և Բեյրութի “Երիտասարդ հայ” (1969–75) հանդեսները”: Նա մասնավորապես նշեց, որ Եզիպտոսում և Լիբանանում առաջացած “Հոկտեմբերն” ու “Երիտասարդ հայը”՝ ավանդականության դեմ երիտասարդական շարժումներ էին: Երկու շարժումներն էլ իրենց գոյության իմաստը ստացել էին չհանդուրժելով համայնքների լճացած մտավորական կյանքը, ըմբոստանալով կուսակցամոլության դեմ, քննադատելով համայնքների քաղաքական, մշակութային, կրթական-հասարակական կյանքն ու պատասխանատվությունը անտարբերությունը:

Իսկ լիբանանահայ ճանաչված մտավորական Ժիրայր Դանիելյանը ներկայացրեց “Հոկտեմբերի” բեյրության տարբերակ “Երիտասարդ հայ” պարբերականը: Վերոնշյալ շարժումների շնորհիվ երիտասարդության մի լուռ զանգված հարթակ ունեցավ և հնարավորություն ստացավ հասարակական կյանք վարել առանց որևէ կուսակցական շրջանակի պատկանելու:

Միջուորագետ, դոկտ. Սուսի Գասպարյանի զեկուցումը կրում էր “Լուռ աշխարհաքաղաքացիներ. արդի եզիպտահայ համայնքը” վերտառություն:

նր: Նա նշեց, որ Եգիպտոսի հայկական գաղթօջախը բաղկացած է տարբեր ալիքներով այդ երկրում հաստատված հայ գաղթականներից: 1952 թ. հեղափոխությունից և Գամալ Աբդել Նասերի ազգայնացման քաղաքականությունից հետո, մյուս ազգային փոքրամասնությունների նման հայերն էլ սկսեցին արտագաղթել այդ երկրից: Այսօր Եգիպտոսի հայկական գաղթօջախը գտնվում է վայրէջքի փուլում:

Եգիպտահայերի ազգային ինքնության խնդիրներին էր նվիրված երիտասարդ հետազոտող Ասփե Ճիզմեճյանի «Ինքնության հարցը Եգիպտոսի հայօջախի մեջ» ուշագրավ զեկուցումը:

Հինգերորդ նիստում «Արևմտահայերենի ուսուցումը եգիպտահայ դպրոցների մեջ այսօր» վերնագրով զեկուցումով առաջինը հանդես եկավ նախկին հալեպահայ, այժմ կահիրեաբնակ, տեղի Գալուստյան-Նուբարյան ազգային վարժարանի հայոց լեզվի ավագ ուսուցչուհի Մարուշ Երամյանը: Նա ներկայացրեց եգիպտահայ դպրոցների մերօրյա խնդիրները և անդրադարձավ Եգիպտոսի հայկական գաղթօջախում արևմտահայերենի վիճակին:

Հայկազյան համալսարանի դասախոս Շադիկ Խուդավերդյանն էլ հանդես եկավ «Լիբանանահայ վարժարանների փորձը» շահեկան զեկուցմամբ:

Եգիպտահայ երիտասարդ հետազոտող Այգ Զաքարյանն իր «Եգիպտահայ համալսարանականները. ընդհանուր ակնարկ» զեկուցմամբ ներկայացրեց տեղի հայ ուսանողության վիճակը, որոնք հաճախում են Եգիպտոսի կամ արտասահմանի համալսարաններ: Նա վիճակագրորեն ներկայացրեց նաև եգիպտահայ երիտասարդների հաճախած համալսարանները, նրանց մասնագիտություններն ու հետաքրքրությունները:

Եգիպտահայ ճարտարագետ, դոկտ. Նայիրի Համբիկյանը հանդես եկավ «Ի՞նչ է ճակատագիրը Սփյուռքի հայկական ճարտարապետության. Մար Մինայի հայկական պատմական գերեզմանատան պարագան» ուշագրավ զեկուցմամբ, որտեղ կանգ առավ եգիպտահայոց ժառանգությունն ապագայի համար պահպանելու խնդրի վրա: Նա անդրադարձավ Հին Կահիրեի Մար Մինայի հայոց պատմական գերեզմանատան մեջ տարվող վերականգնողական աշխատանքներին և նորագույն հայտնաբերումներին:

Վեցերորդ նիստում հանդես եկավ դոկտ. Ջոն Արմաճանին, որի երկրորդ զեկուցումը կրում էր «Հյուսիսային Սուդանի և Եթովպիայի սահմանադրությունները և փոքրամասնությունների իրավունքները» խորագիրը: Զեկուցման առաջին մասում նա քննարկեց Հյուսիսային Սուդանի 2005 թ. սահմանադրության մի շարք դրույթներ՝ ազգային փոքրամասնություններ-

րի կրոնական ազատությունների մասին: Ապա անդրադարձավ Եթովպիայի 1994 թ. սահմանադրությանն ու դրա՝ փոքրամասնությունների իրավունքների դրույթներին, նաև վերլուծելով, թե ինչպես է այս սահմանադրությունը կրում այդ երկրի 1931, 1955 և 1987 թթ. սահմանադրությունների ազդեցությունը: Ջեկուցման մեջ նա կենտրոնացավ կրոնական ազատությունների և ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների խնդիրներին՝ ներկայացնելով այն մտահոգությունները, որոնց դիմագրավում են Եթովպիայի հայերն ու այլ փոքրամասնությունները:

Այնուհետև «Սուդանի հայօջախը» թեմայով զեկուցում կարդաց Երևանի պետական համալսարանի արևելագիտության ֆակուլտետի մագիստրանտ Աննա Ավագյանը: Սուդանի հայկական գաղութը ձևավորվել է XIX դ. վերջին և ստվարացել XX դ. սկզբին, երբ 1915 թ. Հայոց ցեղասպանությունից մազապուրծ եղած հայերը հաստատվել են այնտեղ: Սկզբում հայ համայնքը, ասաց նա, բաղկացած էր մոտ 200 հոգուց, իսկ հետո նրանց թիվը հասել է շուրջ 800-ի, որոնք հիմնականում բնակվում էին մայրաքաղաք Խարտումում:

Յոթերորդ նիստում առաջինը հանդես եկավ ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող, պ. գ. թ. Արտակ Մադալյանը, որի զեկուցումը կրում էր «Հայ ուղեգիրները Եթովպիայի և հայ-եթովպական հարաբերությունների մասին» վերտառությունը: Նա ներկայացրեց 1678 թ. քաղաքական առաքելությամբ Եթովպիա մեկնած Հովհաննես արքեպիսկոպոս Թութունջիի, XVII դ. վերջին այդ երկրում եղած ճանապարհորդ Ավետիք Բաղդասարյան Տիգրանակերտցու, 1764 թ. Եթովպիա այցելած վաճառական Հովհաննես Թովմաճանի (Թովմաճանյան) և 1867 թ. միջնորդական առաքելությամբ այնտեղ մեկնած Երուսաղեմի միաբան Տիմոթեոս վրդ. Սափրիչյանի ուղեգրություններն ու արժևորեց դրանք:

Փարիզի ՀԲԸՄ Նուբարյան մատենադարանի տնօրեն Բորիս Աճեմյանը հանդես եկավ զույգ զեկուցումներով, որոնք կրում էին «Գաղթի հուշեր: Քսաներորդ դարի Եթովպիայի մեջ հայերի մի օջախի առաջացումը» և «Արքայի փողերախումբը» խորագրերը: Առաջին զեկուցման մեջ նա, մասնավորապես, նշեց, որ Եթովպիայի կայսր Մենելիքը (1889–1913) և նրա հաջորդները հայօջախի կողմից նկատվել են որպես համայնքի բարերարներ: Եթովպական արքունիքում ծառայել են բազմաթիվ հայեր՝ Մենելիքի, Ջաուդիտուի (1916–1930) և Հայլե Սելասիե I-ի (1930–1974) իշխանության շրջանում՝ հասնելով բարձր պաշտոնների: Երկրորդ զեկուցման մեջ նա ներկայացրեց Եթովպիայի արքայական փողերախմբի կամ՝ հռչակավոր ֆանֆարի ստեղծման պատմությունը: Հայտնի է, որ 1924 թ. արքայազն

Ռաս Թաֆարի Մաքոնենը (ապագա Հայլե Սելասիե կայսրը) Երուսաղեմից 40 հայ եղեռնահար որբերի տարավ Եթովպիա՝ հիմնելու համար Եթովպիայի առաջին արքայական փողերախումբը, իսկ խմբավար Գևորգ Նալբանդյանը ստեղծեց այդ երկրի առաջին օրհներգը:

Այնուհետև ելույթ ունեցավ ծնունդով սուդանցի, նախկին եթովպահայ, այժմ անգլիաբնակ Ռուբինա Սվաճյան-Քինգուելը, որի զեկուցումը նվիրված էր իր հոր՝ արքայական ոսկերիչ Պետրոս Սվաճյանի կյանքին ու գործունեությանը: Վերջինս եթովպահայ հայտնի ոսկերիչ էր, որը Հայլե Սելասիե I-ի կողմից ստացել էր կայսերական ոսկերչագործության մատակարարման իրավունքը՝ 1955–1974 թթ.: Զեկուցողն անդրադարձավ նաև հայ այլ ոսկերիչների, որոնց փոխանցվում էին կայսերական ոսկերչագործության պատվերներ:

Երեկոյան դասախոսությամբ հանդես եկավ Եթովպիայի հայկական համայնքի ղեկավար, ադիսաբեբայաբնակ Վարդգես Նալբանդյանը, որը ներկայացրեց եթովպահայության անցյալի փառավոր պատկերը և հեռավոր Աֆրիկայի ավելի քան 102 միլիոն բնակչությամբ այդ երկրում ապրող շուրջ 100 հայերի հերոսական մաքառումներն իրենց ազգային ինքնության պահպանման համար:

Գիտաժողովի նիստավարներն էին լիբանանահայ ճանաչված մտավորականներ Արտա Արսենյան-Էքմեքճին, Նանոր Գարակյոզյանը, Արշալույս Թովալյանը, Արմեն Ուրնեշլյանը, Անդրանիկ Դաքեսյանը, Շաղիկ Խուդավերդյանը և Եղիա Թաճյանը: Գիտաժողովի ավարտին տեղի ունեցավ աշխույժ քննարկում, որի ընթացքում կարևորվեց նմանատիպ գիտաժողովների անցկացման անհրաժեշտությունը:

Գիտաժողովը կազմակերպվել էր Գալուստ Գյուլբենկյան հիմնարկության հայկական համայնքների բաժնի նվիրատվությամբ:

Ամփոփելով՝ նշենք, որ Հայկազյան համալսարանի Հայկական Սփյուռքի ուսումնասիրության կենտրոնի կազմակերպած վերջին հինգ գիտաժողովների նյութերը՝ Լիբանանի, Սիրիայի, Հորդանանի, Իրաքի և Եգիպտոս-Սուդան-Եթովպիայի հայկական գաղթօջախների վերաբերյալ, չափազանց կարևոր նշանակություն ունեն այդ համայնքների անցյալի ու ներկայի պատմությամբ զբաղվողների համար: Արդեն իսկ հրատարակվել են Լիբանանի և Սիրիայի հայերին նվիրված հատորները, առաջիկայում լույս են տեսնելու նաև Հորդանանի ու Իրաքի հայօջախներին նվիրված գիտաժողովների նյութերը:

ԱՐՏԱԿ ՄԱՂԱԼՅԱՆ